

27. januarja 1945 je bilo osvobojeno najbolj zloglasno uničevalno taborišče Auschwitz. Leta 2005 je Generalna skupščina Organizacije združenih narodov 27. januar razglasila za mednarodni dan spomina na žrtve holokavsta.

HOLOKAVST

27. januarja 1945 so vojaki sovjetske Rdeče armade osvobodili zloglasno in najbolj kruto nacistično koncentracijsko taborišče Auschwitz. V tem taborišču so nacisti s hladno, industrijsko učinkovitostjo in preračunljivostjo izvajali množične usmrtitve Judov, Romov in Sintov, Slovanov in drugih za nacistični režim nezaželenih verskih in družbenih skupin. Ko so rdečearmejci in za njimi ameriški zavezniški vojaki v taborišču zagledali prve prizore, izstradane in bolne ujetnike ter nagrmadena trupla okostnjakov, so bili šokirani in zgroženi nad brutalnostjo nacističnih zločinov in jo kmalu po osvoboditvi Auschwitzta in preostalih taborišč razgalili pred svetovno javnostjo.

Ko so nacisti leta 1933 v Nemčiji prevzeli oblast, se je položaj Judov zelo poslabšal. Začelo se je obdobje oboževanja novega nemškega kanclerja Adolfa Hitlerja, ki je vse bolj razpihoval ustrahovanje Judov in nasilje nad njimi. To se je dogajalo tako rekoč vsak dan, zaradi strahovite diskriminacije se je mnogo judovskih družin že v prvih letih nacionalsocialistične vladavine odločilo Nemčijo zapustiti, vendar jih večina držav zaradi naraščajočega antisemitizma ni hotela sprejeti. Ogenj nasilja nad Judi se je v Nemčiji razplamtel zlasti po letu 1935 s sprejetjem nürnberških zakonov. Z njimi »judovsko vprašanje« še ni bilo rešeno in je zato vse od leta 1935 prežemalo vsa ključna vprašanja oblasti. Občutek, da so »Judje druga rasa«, je postal vsesplošen. Naslednjo radikalno potezo nemškega »uničevalskega antisemitizma« je pomenila kristalna noč novembra 1938. Takrat so bile poškodovane, požgane in popolnoma uničene številne sinagoge v rajhu, izropane in razbite so bile judovske trgovine, judovska lastnina pa zaplenjena. Tudi leta 1941, ko se je druga svetovna vojna močno razširila proti vzhodu Evrope, »popolna rešitev za judovsko vprašanje na evropskih ozemljih pod nemško oblastjo« še ni bila formalno sprejeta. Toda zaukazana je bila »politika uničenja«, v kateri je »preselitev« postala uradni evfemizem za genocid. Na evropske Jude je padla temna senca smrtne nevarnosti. Jeseni 1941, ko je na vzhodnoevropskih tleh divjalo krvavo obračunavanje z Judi in ko so zloglasne »Einsatzgruppen« zbirale skupine po tisoče Judov, jih odganjale k jarkom in luknjam ter jih neusmiljeno množično streljale, je bila sprejeta odločitev za deportacijo nemških Judov na vzhod, v Auschwitzu pa so bile narejene plinske celice. Načrt popolnega uničenja evropskih Judov je bil uradno dorečen na konferenci v Wannseeju pri Berlinu 20. januarja 1942. Na njej je Reinhard Heydrich dal jasno vedeti, da bo »dokončna rešitev« vključevala transport in smrt vseh Judov, nesposobnih za prisilno delo. Preostali bodo obsojeni na delo do smrti. Nacistična politika rasnega sovraštva, ki se je širilo s propagando sovraštva z množičnimi poboji, je dosegla vrhunec v iztrebljanju evropskih Judov in njihove kulture. »Dokončna rešitev« se je začela izvajati načrtno z mehanično, tehnološko in birokratsko hladno izpeljanim in smrtonosno učinkovitim sistemom množičnih pobojev z zaplinjanjem. Na nacističnih zemljevidih »pepela in smrti« so bili med največjimi taborišči smrti Auschwitz-Birkenau ali Auschwitz II, Belzec, Chełmno, Majdanek, Sobibor, Treblinka ... V holokavstu je bilo uničenih šest milijonov Judov, med njimi več kot 1,2 milijona judovskih otrok.

Holokavst je zgodovinska epizoda popolne dehumanizacije, ki je zaradi svojih neprimerljivih okoliščin in razsežnosti posledic radikalno spremenila ne le historiografske in družboslovne poglede in teorije o človeštvu, temveč tudi vse protokole zgodovinskega spominjanja in pomen ohranjanja zgodovinskega spomina za živeče in bodoče generacije.

HOLOKAVST IN SLOVENSKI JUDJE

Pred drugo svetovno vojno je najštevilnejša judovska populacija na Slovenskem živela v Prekmurju. Spominu na slovenske žrtve holokavsta se v različnih slovenskih mestih poklonimo 26. aprila, ob obletnici začetka množičnih deportacij Judov iz Prekmurja.

Po srednjeveških izgonih Judov iz slovenskih dežel (leta 1496/97 iz Štajerske in Koroške, leta 1515 pa še iz Kranjske) zasledimo na zdajšnjem slovenskem ozemlju vnovično močnejšo prisotnost Judov v drugi polovici 18. stoletja v Prekmurju. Tretjina jih je živela v Murski Soboti, tretjina v Lendavi in tretjina po vaseh, kjer so bili trgovci, mesarji in krčmarji. Leta 1889 je bilo na območju Prekmurja že 1107 Judov. Pospeševali so razvoj mnogih panog, s kapitalom pa omogočili zgraditev in razvoj industrijskih obratov, trgovine in veletrgovine ter tiskarstva v Murski Soboti in Lendavi. Bili so nosilci mnogih kulturnih pobud in pripomogli so k napredku pokrajine ob Muri.

V obeh največjih mestih, Murski Soboti in Lendavi, so pomembno prispevali h gospodarskemu razvoju in napredku. V Lendavi je bil odločilen njihov vpliv pri razvoju gospodarstva, tudi industrije in denarništva. V Murski Soboti so bili nosilci razvoja trgovine (vključno z veletrgovino) in obrti (tudi tiskarstva). V obeh mestih so pospeševali kulturni razvoj, nekaj pa jih je opravljalo intelektualne poklice. Kot zanimivost naj omenimo, da se na političnem področju v glavnem niso izpostavljali. Po prvi svetovni vojni se je število Judov v Prekmurju zmanjšalo. Nekateri so odšli tudi zaradi priključitve te pokrajine k novi državi SHS, saj so bili močno navezani na Madžarsko. Med obema svetovnima vojnama so bili slovenski Judje najprej priključeni zagrebški verski skupnosti oziroma občini, leta 1929 pa izraelski verski občini Murska Sobota, kar potrjuje moč tamkajšnje judovske skupnosti. Po popisu prebivalstva iz leta 1931 je bilo na območju jugoslovanske Slovenije (Dravske banovine) 820 Judov, od tega 269 v Murski Soboti in 207 v Lendavi.

Prekmurski Judje so po aprilskem napadu sil osi na Kraljevino Jugoslavijo najprej doživeli kratkotrajno nemško okupacijo, nato pa živeli pod madžarskimi okupacijskimi oblastmi. Aprila 1941 so člani kulturbunda in Nemci kratek čas ropali njihovo premoženje, po dodelitvi Prekmurja Madžarski pa so se zadeve dokaj umirile. A razmere so se radikalno spremenile po nemški okupaciji Madžarske 19. marca 1944, ko so oblast prevzeli nacisti in začeli izvajati načrtno čiščenje judovskega prebivalstva še na ozemlju, ki ga je okupirala Madžarska, torej tudi v Prekmurju. Odločne in usodne čistke judovskega prebivalstva v Prekmurju so se začele spomladi 1944. Dne 26. aprila 1944 so v Lendavi in Murski Soboti zbrali največjo skupino prekmurskih Judov in jih odpeljali najprej v Čakovec, od tam pa v Nagykanizso, od koder so jih ves teden v vagonih vozili v Birkenau, kjer je bilo zbirno mesto za največje taborišče smrti – Auschwitz. Tja so prispeli konec aprila in v začetku maja. Ta, prvi in največji transport prekmurskih Judov je štel 367 ljudi. Večina je življenjsko pot končala v Auschwitzu 21. in 22. maja 1944. Drugi, nekoliko manjši val deportacij je bil še jeseni 1944. Skupaj je bilo po do zdaj zbranih podatkih uničenih 392 Judov iz Prekmurja. Auschwitz jih je preživel le peščica.

Po končani drugi svetovni vojni se je domov vrnilo le 65 prekmurskih Judov. To so bili le še ostanki nekdanje gospodarsko močne in družbeno vplivne judovske skupnosti, ki so se postopoma povsem porazgubili. Danes je Prekmurje skoraj že pokrajina brez Judov, ostaja samo še zgodovinski spomin nanje, k sreči pa se vrača v zavest tamkajšnjega prebivalstva. Na nekdanjo vplivno in prepoznavno judovsko srenjo v pokrajini ob Muri spominjajo obnovljena sinagoga v Lendavi z muzejem holokavsta Slovenije, judovsko pokopališče v Dolgi vasi pri Lendavi, spomenik na mestu soboške sinagoge, porušene leta 1954, in preimenovanje spominskega parka v Murski Soboti nazaj v Židovsko pokopališče Murska Sobota.

Na večer 2. avgusta 1944 so nacisti ukinili »Zigeunerlager« (»cigansko taborišče«) v Auschwitz-Birkenau in v eni sami noči v plinskih celicah kruto pobili več tisoč Sintov in Romov. V posameznih državah 2. avgust obeležujejo kot mednarodni dan spomina na žrtve genocida nad Romi.

GENOCID NAD ROMI

Romi in Sinti še vedno čakajo na popolno priznanje trpljenja, ki jim ga je povzročil nacistični režim. Uradna Nemčija se je spominu na Rome in Sinte, pobite v nacističnem genocidu, ki ga v različnih romskih dialektih označujejo kot porajmos, pharajimos, samudaripen, kali traš, mariben, holokosto ipd., poklonila šele leta 2012. Svet Evrope, ki si že nekaj let prizadeva, da bi 2. avgust postal evropski dan spomina na genocid nad Romi, je leta 2010 v spomin na Rome in Sinte, pobite 2. avgusta 1944 v koncentracijskem taborišču Auschwitz-Birkenau, izdal posebno deklaracijo in v njej zapisal, da »ne smemo dovoliti, da bi boleči spomini zbledeli«. Dolgoletni molk o genocidu nad Romi med drugo svetovno vojno ima globoke korenine, ki segajo že v 19. in v začetek 20. stoletja, ko so bili v večini evropskih držav sprejeti zakoni zoper »Cigane« in je pomoč pripadnikom te etnične skupnosti pomenila delovanje zoper zakon. Molk o »ciganskem« trpljenju med vojno se je dodobra razširil še v dolga povojna leta, vse tja do leta 1979. In marsikje še vedno traja, kot da se ne bi sramovali okrvavljenih rok klavcev iz Auschwitzta, Jasenovca, Danice pri Koprivnici, Sajmišta. Ali pač?

Med letoma 1939 in 1945 so nacisti pobili skoraj 500.000 Romov, po novejših ocenah okoli 600.000 oziroma celo milijon in pol. Genocid nad Romi se je začel množično izvajati predvsem po 16. decembru 1942, ko je Heinrich Himmler ukazal deportacijo vseh »Ciganov« iz rodu Romov in Sintov, ki so prebivali na območju tretjega rajha. Heinrich Himmler, eden glavnih organizatorjev in izvajalcev nacističnega genocida, šef nacističnih koncentracijskih taborišč in velik borec proti »romski kugi«, si je brez predaha izmišljal protiromske zakone in dekrete za množično uničevanje Romov. 16. decembra 1942 je objavil, da so tudi Romi »zreli« za »Sonderbehandlung«, torej za »posebni tretma«, kar je pomenilo deportacijo v taborišča smrti. Največ jih je končalo v taboriščih Auschwitz-Birkenau, Treblinka, Chełmno, Jasenovac, Mauthausen, Buchenwald, Dachau in Bergen-Belsen. Romi so v taborišču smrti Auschwitz morali nositi temen trikotnik, na roke pa so jim vtetovirali črko Z. 15. novembra 1943 je Himmler Rome tudi uradno izenačil z Judi in s tem se je začelo »končno reševanje romskega vprašanja«. Ob tem se še vedno pozablja na malo znano zgodovinsko resnico, da se je diskriminiranje Romov (in kasnejši genocid nad njimi) v Nemčiji začelo pred diskriminacijo Judov, pri čemer so se številni diskriminatorni dokumenti sklicevali na »nove znanosti o rasnih značilnostih ljudi in drugih živih bitij«, ki so se v svetu oblikovale v 18. in 19. stoletju. Po teh rasnih teorijah so bile »tuje krvne vrste v Evropi samo Judje in Cigani«. Holokavst nad Judi ni vprašljivo zgodovinsko dejstvo, genocid nad Romi in Sinti pa je še vedno »pozabljeni holokavst«.

Sektor B11e: romski del taborišča v Auschwitz-Birkenau; arhiv Muzeja Auschwitz-Birkenau

KAMNITE SOLZE

Druga svetovna vojna naj bi med letoma 1939 in 1945 terjala okoli 50 milijonov mrtvih, po novejših ocenah celo 60 milijonov; med žrtvami naj bi bilo 15 milijonov vojakov, preostali umrli so bili civilni prebivalci. Ko govorimo o žrtvah vojne, moramo posebej izpostaviti tragedijo holokavsta, s katerim so nacisti zaukazali iztrebljenje celotne judovske rase. V koncentracijskih taboriščih – tovarnah smrti – so bili Judje pa tudi Romi in Sinti, pripadniki slovanskih narodov, politični zaporniki, vojni ujetniki, Jehovove priče, homoseksualci, telesno in umsko prizadeti ljudje ter drugi za nacistični režim nesprejemljivi posamezniki izpostavljeni vsem vrstam psihičnega, moralnega in fizičnega nasilja. Nacisti so v izprijeni skrbi, da bi našli najučinkovitejše in najcenejše načine množičnega pobijanja, uporabljali zlasti plinske celice in krematorijske peči. Posledice nacistične uničevalne politike so bile usodne za približno 6 milijonov Judov ter od 500.000 do milijon in pol Romov in Sintov. Holokavst in nacistični genocid nad Romi (v slovenskem in ponekod v tujem zgodovino pisju se uporablja tudi izraz porajmos) spadata med najhujše zločine zoper človeštvo v vsej zgodovini.

Žal tudi sedem desetletij po koncu druge svetovne vojne še vedno nimamo popolne in povsem jasne slike o njenih žrtvah. Z različnimi raziskovalnimi projekti, programi spominjanja na holokavst in v zadnjih letih tudi na genocid nad Romi ter z učenjem o obeh oblikah genocida si številne organizacije in posamezniki prizadevamo v širši javnosti širiti védenje o tej temni epizodi evropske in svetovne zgodovine, ki je posebej v temeljne vrednote civilizacije in še posebej usodno zaznamovala evropsko poveljno družbo. Učiti se o holokavstu, spoznavati njegove vzroke, jih razumeti in razmišljati o njihovih posledicah pomeni hkrati ohranjati spomin na njegove žrtve in še zlasti med mlajšimi generacijami razvijati senzibilnost za vse oblike genocida, etničnega čiščenja, rasizma, antisemitizma, ksenofobije in množičnega kršenja človekovih pravic.

Projekt *Kamnite solze*, ki smo ga v Centru judovske kulturne dediščine Sinagoga Maribor zasnovali v sodelovanju s partnerskimi organizacijami v letu 2014, je večletni mednarodni projekt. V njegovem okviru razvijamo strategije za permanentno obeleževanje treh spominskih dni: mednarodnega dneva spomina na žrtve holokavsta (27. januar), dneva spomina na slovenske žrtve holokavsta ob obletnici začetka množičnih deportacij prekmurskih Judov (26. april), zunaj Slovenije pa spominskih dni, povezanih z zgodovinskimi dogodki, ki so v času nacionalsocializma in druge svetovne vojne ireverzibilno zapečatili usodo preganjanega judovskega prebivalstva v posameznih državah, ter mednarodnega dneva spomina na žrtve genocida nad Romi (2. avgust). S projektom želimo v javnosti dvigniti raven ozaveščenosti in družbenopolitične podpore dnevom spominjanja na holokavst in genocid nad Romi na območjih nekdanje avstro-ogrske monarhije ter v sodelovanju s partnerskimi in udeleženi organizacijami načrtati konceptualne okvire za obeleževanje treh spominskih dni tako na državni kot tudi na mednarodni ravni. V tem kontekstu ponujamo v projektu tudi vrsto predlogov za oblikovanje tematskih programov, kot so dokumentarne razstave, predavanja, okrogle mize, znanstvena srečanja, avdio-vizualna orodja, spominske prireditve in drugi kulturni dogodki, na osnovi predstavitve izbranih primerov dobrih praks pa spodbujamo tudi druge znanstveno-raziskovalne, izobraževalne in kulturne ustanove oziroma ustvarjalce k aktivnemu sooblikovanju programov spominjanja na holokavst in genocid nad Romi in programov učenja o obeh oblikah genocida.

Spomenik žrtvam holokavsta na judovskem pokopališču v Dolgi vasi pri Lendavi; arhiv CJKD Sinagoga Maribor, foto Maja Toš

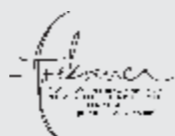
KAMNITE solze

Projekt 2014–419

Projekt je zasnoval Center judovske kulturne dediščine Sinagoga Maribor.

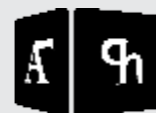
Partnerji projekta so Frekvenca, socialno-kulturno združenje nemirnih in aktivnih, Društvo Terne Roma – Mladi Romi, Ustanova dr. Šiftarjeva fundacija, Kulturno društvo člen 7 za avstrijsko Štajersko – Pavlova hiša, Inštitut za judovsko zgodovino Avstrije.

DRUŠTVO TERNE ROMA –
MLADI ROMI

Institut für jüdische
Geschichte Österreichs

Projekt je v letih 2014–2016 podprla Mednarodna zveza za spomin na holokavst (IHRA). Programe CJKD Sinagoga Maribor financira Mestna občina Maribor.

MESTNA OBČINA
MARIBOR

ZLOŽENKO IZDAL Center judovske kulturne dediščine Sinagoga Maribor, zanj Marjetka Bedrač, v. d. direktorice; AVTORJA BESEDIL dr. Marjan Toš, Marjetka Bedrač; JEZIKOVNI PREGLED mag. Darja Gabrovšek Homšak; ZLOŽENKO UREDILA Marjetka Bedrač; OBLIKOVANJE Anja Premk; TISK Repro Studio Franc Lesjak; NAKLADA 500 izvodov, Maribor, 2015.

© 2015, Center judovske kulturne dediščine Sinagoga Maribor

Brezplačni izvod

KAMNITE

solze